

Symeon Lehacy

ZAPISKI PODRÓŻNE

w tłumaczeniu z języka ormiańskiego
i w opracowaniu
Hripsime Mamikonyan

Pomniki
dziejowe
Ormian 4
polskich

ZAPISKI PODRÓŻNE

*To my soulmate, Timothy Zrinzo,
for all your support, patience,
love and inspiration*

FUNDACJA KULTURY I DZIEDZICTWA ORMIAN POLSKICH
POMNIKI DZIEJOWE ORMIAN POLSKICH

4

SYMEON LEHACY

ZAPISKI PODRÓŻNE

**w tłumaczeniu z języka ormiańskiego
i w opracowaniu Hripsime Mamikonyan**

Kraków 2022

Redaktor naukowy
Prof. dr hab. Krzysztof Stopka, Uniwersytet Jagielloński

© Copyright by Hripsime Mamikonyan, 2022
© Copyright by Fundacja Kultury i Dziedzictwa Ormian Polskich, 2022

Recenzenci
Prof. dr hab. Zdzisław Noga, Uniwersytet Pedagogiczny
im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie
Prof. dr hab. Andrzej Pisowicz, Uniwersytet Jagielloński

Redakcja
Justyna Wójcik, Patrycjusz Pilawski

Indeksy
Agnieszka Trygar

ISBN 978-83-953439-3-3 [druk]
ISBN 978-83-8138-646-3 [online, pdf]
<https://doi.org/10.12797/9788381386463>

Publikacja finansowana w ramach programu Ministra Edukacji i Nauki
pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2017-2022
nr projektu 22H 16 0433 84

**NARODOWY PROGRAM
ROZWOJU HUMANISTYKI**

Publikacja ukazuje się z cyfrową wersją źródła na płycie CD

Wydawcy

WYDAWNICTWO
KSIĘGARNIA AKADEMICKA
ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków
tel./faks: 12 431-27-43, 12 421-13-87
e-mail: publishing@akademicka.pl
<https://akademicka.com.pl>

FUNDACJA KULTURY I DZIEDZICTWA
ORMIAN POLSKICH
ul. Świętojerska 12, 00-236 Warszawa
tel. 22 243-18-42
e-mail: fundacja.prezes@ormianie.pl
<https://dziedzictwo.ormianie.pl>

FUNDACJA
KULTURY
I DZIEDZICTWA
ORMIAN POLSKICH

Spis treści

Wykaz skrótów.....	11

WSTĘP

Symeon Lehacy – życie i twórczość	13
Autor	14
Migracje Ormian do Zamościa.....	14
Symeon w Zamościu	16
Symeon we Lwowie.....	20
Dziesięcioletnia pielgrzymka Symeona	26
Powrót do Lwowa	33
Powrót do Zamościa.....	35
Przeprowadzka do Lwowa	37
Twórczość	42
<i>Zapiski podrózne</i> , ich historyczna wartość	45
Opis rękopisu	48
Losy rękopisu	49
Edycje dzieła	51

TŁUMACZENIE

1. WPROWADZENIE	57
2. PODRÓŻ ZE LWOWA DO KONSTANTYNOPOLA	59
3. OPIS KONSTANTYNOPOLA.....	65
Hagia Sophia	67
Aslan-chana (Menażeria).....	70
At-Mejdan (Hipodrom)	71
Pałac sułtana	71
Plac (Mejdan)	72
Czemzachana (Stary Patriarchat).....	73
Diwan-chana.....	73
Nowy Bezestan.....	74
Jasyr Bazar.....	75
Stary Bezestan	77
Sulu Manastyr (Sulu Manastır)	77

SPIS TREŚCI

Awrat Bazar	78
Tawuk-chan	78
Jedi Kule (Jedi Gula)	79
Balat.....	80
Galata.....	81
Ludność i założenie miasta.....	82
Instytucje charytatywne.....	83
Mosty	84
Modlitwy i posty muzułmanów	84
Opieka nad zwierzętami	85
Wielkość miasta	85
Religia muzułmańska	86
Procesja sułtana	86
4. PODRÓŻ WZDŁUŻ WYBRZEŻY MORZA MARMARA I MORZA EGEJSKIEGO	89
5. PODRÓŻ Z KONSTANTYNOPOLA DO WENECJI.....	99
6. WENECJA.....	109
San Marco.....	110
Dzwonnica	112
Pałac króla (doży).....	112
Wieża zegarowa.....	114
Klasztory i kościoły	115
O osobliwościach miasta	117
Arsenał (zbrojownia)	118
Spis ludności.....	119
Klasztor żeński	120
Fabryka szkła w Murano	120
Sklepy	121
Obraz Świętej Bogurodzicy.....	121
Rialto	122
Port	122
Kwestie polityczne	123
7. W PAŃSTWIE PAPIEŻA.....	127
8. RZYM.....	137
[Bazylika] św. Piotra.....	142
Szpitale	144
Santissima Trinità	148
Kapucyni.....	148
Trapiści	149
Różne inne zakony	149
Porządki prawne	150

Na cześć Franków.....	152
Jezuici	153
San Giovanni	154
Santa [Maria] Maggiore	155
Kościół pw. Narodzenia Pańskiego	157
San Paolo	158
San Paolo alle Tre Fontane	160
Basilica di San Lorenzo fuori le mura	161
Santa Croce in Gerusalemme	162
Domine Quo Vadis.....	163
San Giuseppe dei Falegnami	164
San Urbano	165
Panteon	166
Colosseum lub Amfiteatr Flawiuszów.....	167
Fontanny i baseny	169
Procesja papieża do [bazyliki] św. Piotra w dzień Bożego Narodzenia	170
Szkoły	174
Dobre uczynki papieża	175
Kardynałowie	180
Monte Cavallo – letnia rezydencja papieża.....	181
Ogród papieża.....	185
Ogród wielkiego kardynała	185
O niesamowitych rzeczach	186
Zapustny karnawał.....	188
Ceremonie w Wielkim Poście	189
Uroczystości wielkanocne	192
Dary króla Hiszpanii.....	194
O Żydach	195
Florencja.....	198
Flota księcia Malty	199
Wyjazd <i>wardapeta</i> Zakarii	200
9. PIELGRZYMKA DO MUSZU	203
Święto Wniebowstąpienia Pańskiego w Wenecji	203
Lament na śmierć najstarszej mej siostry Dżuhar	204
Wrogość między Grekami a Ormianami	206
Güzelhisar.....	207
Amazja.....	210
Tokat	211
Sebastia.....	212
Malatya	214
Charberd	215

SPIS TREŚCI

Ucisk.....	217
Palu	218
Sułtan Surp Garabed w Muszu.....	221
10. POWRÓT DO KONSTANTYNOPOLA.....	225
Cowk-Arghni (Ergani).....	225
Amida – Tigranakert.....	227
Czciciele Słońca	230
11. PIELGRZYMKA DO JEROZOLIMY.....	233
Przygotowania	233
Wyjazd.....	233
Aleksandria.....	236
Podróż z Aleksandrii do Kairu	237
Egipt (Kair).....	239
Koptowie	240
Fellachowie.....	241
Woda miejska	242
Hodża Ibrahim-szach.....	243
Chan el-Chalil, Chnaj-chan	244
Produkty rolne, choroby	246
Obyczaje i życie fellachów	247
At-Bazar	248
Eski Kair.....	250
Mataria	251
Klasztory.....	252
Palmy, podatki	253
Uroczyste posyłanie darów do Mekki	254
Uroczystości z okazji zmiany <i>muhtasiba</i>	257
Uroczystości na cześć wylewu wód Nilu	257
Położenie fellachów.....	258
Podróż z Kairu do Jerozolimy	259
Przebiegłość Arabów	263
Grób proroka Samuela.....	264
12. JEROZOLIMA.....	265
Przyjazd	265
Surp Hagop (św. Jakub).....	266
Zwiedzanie miejsc świętych.....	268
Bazylika Grobu Świętego.....	270
Golgota, Getsemani	272
Góra Oliwna	273
Przyroda kraju	274
Ludność	275

Wizyta nad rzeką Jordan.....	276
Betlejem.....	278
Przyjaźń między Frankami i Ormianami.....	279
Obchody Niedzieli Palmowej.....	280
Uroczystości podczas Wielkiego Tygodnia.....	280
Trudne położenie chrześcijan.....	282
Patriarcha Dawid. Przyczyna długów.....	283
Długi patriarchatu.....	285
Zbiórka ofiar.....	286
Wybór patriarchy Krikora (Grzegorza).....	287
O budowach <i>barondera</i>	288
O surowym życiu <i>barondera</i>	289
Zajęcie kościoła Wniebowstąpienia Pańskiego.....	291
Dar króla Abisynii – święte Światło.....	291
Lampa Oświeciciela.....	292
Pochwała miejsc świętych.....	297
Wyjazd.....	299
Asceci w [klasztorze] Surp Hagop.....	301
13. PODRÓŻ Z JEROZOLIMY DO ALEPPO.....	305
Połowiczni [chrześcijanie].....	305
Postoje na drodze.....	306
Damaszek.....	310
Aleppo.....	315
14. MARASZ – CEZAREA – ANKARA – STAMBUŁ – LWÓW.....	321
Cezarea.....	322
Surp Garabed.....	325
Ankara.....	327
Powrót do Lwowa.....	330
15. OPIS MIASTA LWOWA.....	331
Przyjazd.....	331
Miejscowe instytucje narodowe.....	332
Mieszkańcy.....	334
Kościoły i duchowni.....	335
Obyczaje i dobroczynność Ormian.....	337
Opis miasta.....	339
Język ormiański, ludzie z Ani.....	340
Mieszkańcy miasta.....	342
Ormianie w polskich miastach.....	342
16. AUTOBIOGRAFIA SYMEONA.....	345
Małżeństwo.....	345
Symeon w Zamościu (1620-1624).....	346

SPIS TREŚCI

Epidemia dżumy we Lwowie	348
Pożar we Lwowie (1623).....	349
Przeprowadzka Symeona do Lwowa w 1624 roku	349
17. POCHÓD SUŁTANA OSMANA NA POLSKĘ.....	351
Władysław wychodzi na wroga.....	355
18. ROCZNIKI ZA LATA 1623-1633	361
Śmierć króla Zygmunta. Wstąpienie na tron Władysława	362
Wojna Moskwy z Polską (1632 rok)	362
Pochód Abazy paszy na Polskę	364
Napad sułtana Murada na Polskę	366
Najazd króla Władysława na Szwecję.....	367
Powódź 1635 roku.....	367
Pochód sułtana Murada na Persję (1635 rok).....	367
Surgun 1635 roku	368
Czarownice	369
Pożar Jarosławia	369
Epidemia dżumy	370
Najazdy Tatarów	371
Katolikos Melkiset w Polsce w 1626 roku.....	372
 DODATKI	
Dodatek I. Historia Nigola	375
Dodatek II. Pamiętne wydarzenia 1635 roku	407
Mapy podróży Symeona Lehacego	417
 BIBLIOGRAFIA.....	423
Źródła rękopiśmienne.....	423
Źródła drukowane.....	424
Opracowania.....	428
STRESZCZENIE	433
SUMMARY	437
 SŁOWNIK TERMINÓW	443
INDEKS OSOBOWY.....	449
INDEKS GEOGRAFICZNY	467

FAKSYMILE RĘKOPISU no 12673 I
ze zbiorów Biblioteki Narodowej w Warszawie
znajduje się w pliku PDF na dołączonej płycie CD

Wykaz skrótów

- AA: Eskander Beg Monshi, *History of Shah Abbas the Great* [‘Ālam ārā-ye ‘Abbāsī], t. I-II, Boulder 1978
- BMV: Biblioteka oo. Mechitarystów w Wenecji
- BMW: Biblioteka oo. Mechitarystów w Wiedniu
- CA: *Mémoires du Chevalier d’Arvieux, envoyé extraordinaire du Roy à la Porte*, Paris 1735
- CB: C. de Bruyn, *Voyage au Levant*, Delft 1700
- CDIAUL: Центральний державний історичний архів України, Львів [Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie]
- DT: J. de Thévenot, *The Travels of Monsieur de Thevenot into the Levant*, I: Turkey, London 1670
- DV: P. della Valle, *Voyages de Pietro della Valle, dans la Turquie, l’Egypte, la Palestine*, Paris 1679
- EI: *Encyclopedia of Islam* (New Edition)
- FC: P. de Fresne-Canaye, *Le Voyage du Levant* (1573), Paris 1897
- GI: Աշխարհագրութիւն չորից մասանց աշխարհի: Ասիոյ, Եւրոպիոյ, Ափրիկոյ եւ Ամերիկոյ [Geografia czterech stron świata: Azji, Europy, Afryki i Ameryki], աշխատասիրթեամբ Ստեփաննոսի Գիւլէր Ադոնց, [Ղուկաս Վդպի Ինճիճեան] [staraniem Giwera Adonca; Ghukasa wardapeta Inczicziana], Վենետիկ [Wenecja] 1804
- HA: „Handes Amsorya” (czasopismo mechitarystów wiedeńskich)
- JT: J.B. Tavernier, *Les six voyages de Jean Baptiste Tavernier, Ecuyer Baron d’Aubonne, en Turquie, en Perse, et aux Indes*, Paris 1682
- KT: Ժամանակագրութիւն Գրիգոր վարդապետի Կամսխեցոյ կամ Դարանաղցոյ, հրատարակեց Մեսրոպ վարդապետ Նշանեան [Kronika Krikora wardapeta Gamachjacego lub Taranaghcego, red. Mesrob wardapet Nyszanian], Երուսաղէմ [Jerozolima] 1915
- LM: A. de La Mottraye, *Travels through Europe, Asia, and into part of Africa*, London 1732
- LP: P. Lucas, *Voyage du Sieur Paul Lucas dans le Levant*, Saint-Étienne 1998
- Matenadaran: Instytut Starych Rękopisów im. M. Masztoca w Erywaniu (Armenia)

WYKAZ SKRÓTÓW

- NA: Միմէնն դարի Լեհացոյ Ուղեգրութիւն, Տարեգրութիւն եւ յիշատակարանք [*Symeona dypira Lehacego Zapiski podrózne, kronika i kolofony*] ռուսումնասիրեց եւ հրատարակեց Հ. Ն. Ակինեան [wyd. N. Akinian], Վիեննա [Wiedeń] 1936
- NN: N. de Nicolay, *The Navigations into Turkie*, London 1585
- PL: H. Der Andreasyan, *Polonyalı Simeon'un, Seyahatnamesi, 1608-1619*, Istanbul 1964
- SL: Симеон Лехацци. Путевые заметки [*Simeon Lehacy. Zapiski podrózne*], перевод с армянского, предисловие и комментарии М.О. Дарбинян [przekład z ormiańskiego, przedmowa i komentarze M.O. Darbinian], Москва [Moskwa] 1965

WSTĘP

Symeon Lehacy – życie i twórczość

Symeon Mardirosowicz Lehacy¹ to postać mało znana wśród Ormian, zarówno tych z Polski, jak i z Armenii. Jest też mało znany w historiografii².

-
- ¹ Słowo *Lkhugh* – *lehac`i* – *lehacy* w języku ormiańskim oznacza „z Polski”; składa się ze słowa *leh* w znaczeniu Polak i z przyrostka *-acy*, który wskazuje na przynależność do narodu polskiego. W tym konkretnie wypadku oznacza pochodzenie z państwa polskiego.
- ² Przyczynek do historii Polski. Wyjątki z roczników i przypisów dołączonych do dzieła *Opis podróży Ormianina Symeona z Polski po południowej Europie i Azji Mniejszej, Armenii, Palestynie i Egipcie*; spuścizna Mariana Lewickiego, Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie, K III-7/3; E. Słuszkiewicz, *Relacja Ormianina polskiego Symeona z podróży na Wschód* (w. XVII), w: *Collectanea Orientalia*, nr 6: *Zjazdy orientalistów polskich III – Kraków – 1933 IV – Lwów – 1934*, Wilno 1934, s. 59-61; idem, *Relacja Ormianina polskiego Symeona z podróży na Wschód* (w. XVII), „Posłaniec św. Grzegorza” 8, 1934, nr 84-85, s. 33-40; Վ. Հակոբյան [W. Hakobian], *Հայկական արքայապետի Ուկրաինայի քաղաքների մասին* [Źródła ormiańskie o miastach Ukrainy], «Տեղեկագիր» („Teghekagir”) 1963, nr 2, s. 45-52; Я.Р. Дашкевич [J.R. Daszkiewicz], *Симеон дпир Лехацы – кто он?* [Symeon dpir Lehacy – kim jest?], w: *Księga pamiątkowa ku czci Eugeniusza Słuszkiewicza*, Warszawa 1974, s. 65-77; idem, *Siméon Dpir Lehac`i: qui est-il?*, w: Y. Dashkevych, *Armenia and Ukraine*, L`viv–New York 2001, s. 336-353; idem, *Le second voyage de Siméon de Pologne en Orient et les questions relatives à l`étude ultérieure de son héritage littéraire*, w: *ibidem*, s. 354-360; Միսեոն Լխուղի, Միսեոն Չամնուղի, Միսեոն Միկոլայովիչ [Simeon Lehacy, Simeon Zamoscacy, Simeon Mikołajowicz], w: *Քրիստոնյայ Հայաստանի Հանրագիտություն* [Chrześcijańska Armenia. Encyklopedia], Երևան [Erywań] 2002, s. 905; A. Kapoġian, *Egypt in 1615-1616 as Seen Through the Eyes of the Armenian Simeon of Poland*, w: *Unfolding the Orient – Travelers in Egypt and the Near East*, red. P. i J. Starkey, Reading 2001, s. 111-117; eadem, *Siméon de Pologne: le diacre de Zamość (1584/5 – après 1639)*, „Series Byzantina” 9, 2011, s. 151-157; K. Stopka, *Symeon (Simēon, Simeon, Simon, Szymon) Lehac`i (Lehaci, Lehacy, z Polski, Polak), Zamosc`ac`i (z Zamościa), Mardirosowicz (Mardyrzowicz, Mardyrzowicz, Mardyrzowicz, Mardirosowicz, Martirosowicz, Marti-*

Tymczasem ten pisarz, kopista, podróżnik i kleryk był niesamowicie bystrym obserwatorem rozgrywających się na jego oczach wydarzeń z historii Ormian polskich, innych diaspor ormiańskich krajów Europy Środkowej czy Imperium Osmańskiego. Pisał dużo, zazwyczaj dla zarobku, jako kopista. Dzięki notatkom z podróży i kolofonom w przepisywanych przez siebie dziełach pozostawił dla potomnych wiele cennych informacji z historii swojej epoki. Dzieła Symeona Mardyrosowicza są cenne z wielu powodów. Historyka zainteresuje wartość historyczna jego dzieła, filologa – walory językowe, etnografa – zwyczaje i obyczaje różnych ludów i narodów, historyka sztuki – opis budowli sakralnych i budynków użyteczności publicznej. Dzieła tego twórcy są ważnym źródłem informacji do badań historycznych, etnograficznych, religioznawczych, literackich i architektonicznych.

Autor

Migracje Ormian do Zamościa

W latach 80. XVI wieku kanclerz wielki koronny Jan Zamoyski przystąpił do realizacji wizji stworzenia miasta idealnego w centrum swych rozległych włości. W 1580 roku w Bełzie został wystawiony przywilej lokacyjny dla Zamościa. Miasto miało być nie tylko centrum kulturalnym, ale także gospodarczym. Agenci Zamoyskiego prowadzili ożywioną działalność werbunkową na terenie Imperium Osmańskiego i Chanatu Krymskiego. Zapraszani byli do Zamościa Ormianie, Żydzi sefardyjscy i Grecy³. Wiemy, że w wypadku Ormian prowadzona była ożywiona akcja agitacyjna w Kaffie na Krymie (Chana Krymski), w Cezarei (Kayseri) w Kapadocji i Karamanii, czyli na południo-

---

rysowicz, Martirysowicz, ordi Martirosi, Mardirosoghlu) (ok. 1584 – po 1639), ormiański śpiewak kościelny (dypir-diak), kleryk, kopista, pisarz, podróżnik, w: Polski słownik biograficzny, t. XLVI, Warszawa–Kraków 2009, s. 231-234; H. Mamikonyan, Simēon Lehatsi: A 17th Century Traveller in the Background, w: „Rassegna degli Armenisti Italiani” 28, 2017, s. 53-58; P. Košťálová, The Cultural Heritage of Armenian Traveler Simeon Lehatsi from Poland to Ottoman Empire: Contribution to the History of Polish-Lithuanian Commonwealth, w: Art of the Armenian Diaspora, red. W. Deluga, Warszawa 2020, s. 39-52, „World Art Studies” 20.

³ Na temat migracji Ormian do Polski zob. K. Stopka, A.A. Zięba, *Ormiańska Polska*, Warszawa 2018, s. 34-57.

wym wybrzeżu Azji Mniejszej, w Cylicji, a także na terenie Persji panującej nad dużą częścią Wielkiej Armenii⁴. Stosunkowo duży odzew wśród ludności ormiańskiej na tę akcję werbunkową spowodowany był sytuacją polityczną. W latach 1578-1590 toczyły się zacięte walki turecko-perskie o Erywań i Tebryz, ostatecznie opanowane przez Turcję. Zaraz potem Imperium Osmańskie zostało objęte falą buntów skierowanych przeciw władzy centralnej, nazywanych rewoltą *dżelalicz*⁵. Zorganizowane bandy niszczyły, plądrowały i rabowały miasta i wsie, zabijając miejscową ludność lub biorąc ją w niewolę. Skutki walk były szczególnie dotkliwe na terenie Azji Mniejszej, skłaniając zwłaszcza ludność ormiańską do migracji do Polski i Mołdawii, czyli do krajów chrześcijańskich. Po okresie przejściowego i niepewnego pokoju walki turecko-perskie odnowiły się w 1603 i trwały do 1612 roku. W tym czasie miał miejsce tzw. wielki surgun (tur. sürgün), czyli masowe przesiedlenia Ormian z ojczyzny w głąb Persji. Wojna ponownie wybuchła w 1623 i zakończyła się dopiero w 1639 roku. W Imperium Osmańskim w 1635 roku wypędzono z kolei Ormian ze Stambułu, którzy przybyli tam przed ponad 40 laty. Działania wojenne, wypędzenia i gwałty zbuntowanych oddziałów wojskowych wywoływały ponownie migrację ludności ormiańskiej w kierunku Mołdawii i Polski⁶.

W 1585 roku Ormianie zamojscy otrzymali przywilej osadniczy, który potwierdzał ich udział w przywilejach nadanych miastu w 1580 roku, własność nabytych już domów i placów, także w rynku wielkim. Zamoyski obiecywał też wydzielić osobną ulicę, przy której miały powstać domy i place dla Ormian, a także kościół. Osadnicy otrzymali 20 lat wolnizny, czyli zwolnienia od podatków w okresie zagospodarowania. Duszpasterzowi Ormian w Zamościu hetman obiecywał roczną pensję w wysokości 60 złotych, pole, łąki, dom i ogród⁷. Kościół ormiański istniał już w 1587 roku. Był pierwszym „domem Bożym” w Zamościu zbudowanym w technice zachodnioeuropejskiej przez

⁴ S. Barącz, *Rys dziejów ormiańskich*, Tarnopol 1869, s. 177.

⁵ Tur. *Celâli*.

⁶ Arakel z Tebryzu, *Księga dziejów*, tłum. W. Dąbrowski i A. Mandalian, wstęp W. Hensel, Warszawa 1981, s. 86; *Ժամանակագրություն Գրիգոր վարդապետի Կամակուրդի կամ Դարսևադուրդի* [*Kronika Krikora wardapeta Gamachjacego lub Taranaghcego*], հրատարակեց Մեսրոպ վարդապետ Նշանեան, red. Mesrob wardapet Nyszanian], Երուսաղեմ [Jerozolima] 1915, s. 18. Por. P. Mnatsakanyan, *Kultura języka ormiańskiego w dawnej Polsce*, praca doktorska, Kraków 2015, s. 84, 96.

⁷ *Archiwum Jana Zamoyskiego kanclerza i hetmana wielkiego koronnego*, t. IV, red. K. Lepszy, Kraków 1948, s. 405-406.

gdańskich muratorów⁸. W 1589 roku gmina ormiańska otrzymała odrębny przywilej samorządowy, zezwalający jej na posiadanie własnego wójta i ławników⁹. W Zamościu spotkały się rodziny ormiańskie mówiące różnymi językami czy dialektami: kipczackim, używanym na Krymie i w Polsce oraz tureckim (osmanli) i pospolitym ormiańskim (aszcharabarem). W tej sytuacji dość szybko językiem wspólnej komunikacji stawał się polski, ewentualnie ruski, zwłaszcza dla pokolenia urodzonego już w Polsce.

Symeon w Zamościu

W grupie pierwszych osadników ormiańskich w Zamościu znalazł się Mardynos, ojciec naszego autora. Przyjechał z Kaffy wraz z małżonką Dolwat-chatun (Dowlat-chatun) i dziećmi, które urodziły się na Krymie. W Zamościu urodziły się kolejne dzieci. Małżeństwo doczekało się ich czwórki: dwóch córek – Dżuhar i Hripsime, oraz dwóch synów: Howhannesa i Symeona (Simona). Najstarszym dzieckiem była zapewne Dżuhar, bo po śmierci matki, w 1586 roku, spadła na nią opieka nad pozostałym rodzeństwem, a zwłaszcza nad najmłodszym Symeonem. Gdy w 1612 roku dowiedział się o jej śmierci, zapisał: „O, moja miła siostró, biada mi, nieszczęsnemu! Och, nieszczęście, jestem w smutku, jestem nieszczęśliwy; o moja dobrodziejko, o moja opiekunko, o moja ukochana; o ty, co trudziłaś się dla mnie. O moja siostró i matko, bo matkę krótko znałem, a ciebie przez całe moje życie”¹⁰. Jeśli chodzi o rodzeństwo Symeona, nie wiemy, czy Hripsime była starsza od Howhannesa, czy było na odwrót. Ze względu na pochodzenie z Kaffy językiem używanym w domu był kipczacki, a więc etnoлект używany także przez Ormian we Lwowie i Kamieńcu Podolskim.

Symeon Lehacy urodził się około 1584 roku¹¹. W momencie śmierci matki miał zaledwie dwa lata. Rodzina była uboga, emigrancka i dopiero w Polsce

⁸ *Die Aufzeichnungen des Dominikaners Martin Gruneweg (1562 – ca. 1618) über seine Familie in Danzig, seine Handelsreisen in Osteuropa und sein Klosterleben in Polen*, t. II, red. A. Bues, Wiesbaden 2008, s. 139.

⁹ M.Ł. Majewski, *Ormianie w Zamościu w pierwszych dekadach istnienia miasta (1580-1610)*, „Lehahayer” 7, 2020, s. 5-41 (tam szersza bibliografia przedmiotu).

¹⁰ Por. s. 204.

¹¹ W *Zapiskach podróży* Symeon wspomniał, że w 1608 roku, wyjechawszy ze Lwowa, miał 24 lata. Por. *Միսկննդի նկարագրի Ուղևորությանը, Տարևորությանը և յիշատակարանը* [Symeona dypira Lehacego *Zapiski podróże, kronika i kolofony*], 1919-1920.

spodziewała się poprawić swój byt materialny. Na początku lat 90. XVI wieku Mardyros prowadził interesy kupieckie w Kamieńcu Podolskim wraz z innymi Ormianami zamojskimi – Boghosem i Howhannesem Asłanowiczem. Jeździł także na jarmarki w Busku. Niewykluczone, że handlował wraz z nimi na terenie Mołdawii i Turcji. W 1592 roku był obecny – wraz z Boghosem – na jarmarku w Lublinie. Obaj posiadali tam biżuterię, która stała się obiektem pożądania sługi Boghosa, Ormianina Aksenta¹². O innych obszarach aktywności zawodowej Mardyrosa niestety nie wiemy. Sam był człowiekiem obytym w świecie. Zapewne jeszcze przed przeprowadzką do Polski odbył pielgrzymkę do Jerozolimy, nazywając się dumnie „mahdesim”¹³. Był to zaszczytny tytuł przysługujący pielgrzymom do tego świętego miasta. Opowieści ojca niewątpliwie wywarły duży wpływ na wyobraźnię małego Symeona.

W 1587 roku zapoczątkowano kult Boży przy kościele ormiańskim św. Bogurodzicy w Zamościu. Pod względem kościelnym gmina zamojska była zależna od lwowskiej. Na Wielkanoc tego roku ze Lwowa wypożyczano do Zamościa sprzęt i szaty liturgiczne¹⁴. Ze Lwowa wysyłano też księży. W czasie gdy Symeon Mardyrosowicz osiągnął wiek szkolny, księdzem w Zamościu był der¹⁵ Ghukas, czyli Łukasz. Sądząc po przydomku „Hromasiewicz”, pochodził albo z europejskiej części Imperium Osmańskiego – Rumelii, albo ogólnie z Imperium Osmańskiego. Nazwą „H(o)rom” – „Rzym”, od której mogła pochodzić forma „Hromasiewicz”, Ormianie określali dawne cesarstwo bizantyjskie. Ksiądz Łukasz został jednak przysłany ze Lwowa. Kupił w Zamościu dom i parcelę przy ulicy Ormiańskiej. W 1593 roku kupił nową, też przy ulicy Ormiańskiej – „między domem Muratowem a domem Janowem, obu

---

նասիրեց եւ հրատարակեց Հ. Ն. Ակինյան [wyd. N. Akinian], Վիեննա [Wiedeń] 1936, s. 3–4. Stąd wnioskuję się, że urodził się w 1584 roku. A. Kapoian (*Siméon de Pologne*, s. 153) przypuszcza, że Symeon urodził się nie w Zamościu, ale we Lwowie. Brak jednak ku temu podstaw źródłowych.

¹² M.Ł. Majewski, *Ormianie w Zamościu*, s. 12, 40.

¹³ Z arab. *maqdaṣī* – pochodzący z Jerozolimy; pielgrzym do Jerozolimy. W języku ormiańskim objaśnia się też: *mahdesnel/mahtesnel* – zobaczyć śmierć, tzn. Grób Pański w Jerozolimie.

¹⁴ *Zapisy sądu duchownego Ormian miasta Lwowa za lata 1564-1608 w języku ormiańsko-kipeczakim w opracowaniu Edwarda Tryjarskiego*, Kraków 2017, s. 400-401.

¹⁵ *Der/ter* – z orm. pan; tu przydomek honorowy przysługujący kapłanowi w Kościele ormiańskim, odpowiednik przydomka „wielebny” w Kościele rzymskokatolickim.

Ormian”¹⁶. Cieszył się względami Jana Zamoyskiego, który cenił jego posługę dla siebie i miasta. Był księdzem żonatym. Niewykluczone, że jego żona Elżbieta była Ormianką lwowską. Był wówczas jedynym księdzem w Zamościu, a więc prawdopodobnie prowadził też naukę dla dzieci, ucząc je alfabetu, czytania, pisania po ormiańsku i śpiewu kościelnego. Mardyros zadbał o edukację syna. Jeśli do szkoły został posłany w wieku 7 lat, to naukę rozpoczął około 1591 roku¹⁷. Symeon był potem bardzo dumny, że umie czytać i pięknie pisać¹⁸.

Jesienią 1595 roku osiadł w Zamościu Hagop Batukenc z Tokatu, zwany Altunczi (złotnik). W źródłach polskich nazywany był Jakubem z Tochatu, Jakubem Altunowiczem, a później nawet Antonowiczem. Przeniósł się z rodziną z Mołdawii, gdzie był świadkiem interwencji Jana Zamoyskiego w obsadę tronu hospodarskiego. Do Zamościa przybył jako akolita – *dypir* poświęcony przez ormiańskiego biskupa Mołdawii, Howhannesa. Miał osobiste kontakty z kanclerzem Zamoyskim, którego wysławiał w kopiowanych przez siebie rękopisach oraz osobnych utworach. Jesienią 1601 roku lwowski Sąd Duchowny i Rada Starszych wyrazili zgodę na przyjęcie przez niego święceń kapłańskich pod warunkiem, że na ich życzenie będzie pełnić posługę w Łucku lub Zamościu, gdzie miał udać się bezzwłocznie wraz z żoną i dziećmi¹⁹. Nie ulega wątpliwości, że Jakub został posłany do Zamościa. Jego żona Jaguth zwana była zdrobniale Jaghutką, a z polska – Jagniszką. Przez wiele lat pełnił tam obowiązki kapłańskie.

Jest niemal pewne, że Symeon Mardyrosowicz był uczniem Jakuba. Dowodem na to jest rękopis przepisany i iluminowany przez tego ostatniego zapewne pod koniec 1602 roku. Były to pisma Nersesa z Lambronu, ormiańskiego arcybiskupa Tarsu w Cylicji (1153-1198), skopiowane w „nowo zbudowanym mieście Zamościu, przy kościele Bożej Rodzicielki Wniebowziętej, w ziemi Polaków”. W kolofonie Jakub wymienił króla Zygmunta III, katolikosa eczmia-

¹⁶ Cyt. za: M.Ł. Majewski, *Ormianie w Zamościu*, s. 18.

¹⁷ K. Stopka, *Nieznane karty z dziejów szkolnictwa Ormian polskich: szkoła kościelna (tybradun) do XVII wieku*, w: *Virtuti et ingenio. Księga pamiątkowa dedykowana profesorowi Julianowi Dybcowi*, Kraków 2013, s. 494.

¹⁸ Z pewnością w związku z nauczaniem wysłano w 1594 roku ze Lwowa do Zamościa psalterz przepisany przez znanego kopistę lwowskiego Lusiga. Jak wiadomo, psalterza powszechnie używano w nauczaniu szkolnym. Zamówił go mieszczanin zamojski Atabej, syn Bikoszy. Por. *Zapisy sądu duchownego*, s. 444-445.

¹⁹ *Ibidem*, s. 482.

dzińskiego Dawida i założyciela miasta: „barona Johannes, który po polsku nazywany jest Pan Jan Zamoscki”. Przy kopiowaniu pomagał mu – jak odnotował – „brat duchowny” sarkawark Symeon Zamoszczacy – to jest z Zamościa²⁰. Wszystko wskazuje na to, że ów „sarkawark” to Symeon Mardyrosowicz.

Termin „sarkawark” (sargawark) był zwykle tłumaczony przez historyków i filologów jako „diakon”, ale z pewnością niesłusznie. Diakon to po ormiańsku „sarkawag” lub „sargawak”. Sarkawark to jakby zdrobnienie oznaczające „diaka”, czyli – w Kościołach wschodnich – ministranta posługującego księdzu przy ołtarzu. W tym wypadku tak należy rozumieć znaczenie tego terminu. W każdym razie w 1602 roku Symeon był już tak zdolnym uczniem, że pomagał przy kopiowaniu rękopisów. Niewykluczone, że jeszcze w Zamościu poświęcony został na akolitę (*dypira*, *tybira*). Wyższych stopni kościelnych już nie osiągnął²¹.

Domniemany nauczyciel Symeona, ksiądz Jakub, miał duże ambicje literackie. W późniejszym okresie nauczył się nawet języka łacińskiego, z którego przekładał na język ormiański²². Jest znany jako autor dwóch poematów elegijnych napisanych w klasycznym języku ormiańskim (grabarze). W pierwszym z nich (*Lament nad ziemią Wołochów*) opisał polskie zaangażowanie w Mołdawi i osadzenie na tamtejszym tronie hospodarskim Jeremiego Mohyły. W drugim poemacie (*Lament po mieście Eudoksji, które teraz nazywa się Tokatem*) opisywał tragedię spalenia i zniszczenia rodzinnego miasta przez *dżelalich*, a zwłaszcza przez „niegodziwca nazywanego Deli-Hasanem”²³. W 1602 roku opracował rymowany kolofon do przepisanej przez siebie księgi kanonów

²⁰ Rękopis miał być przepisany 26 grudnia 1600 roku przez księdza Jakuba. Wiemy jednak, że jeszcze 22 września 1601 roku starał się on o pozwolenie na przyjęcie święceń kapłańskich. Prawdopodobnie rękopis był przepisany 26 grudnia 1601 roku według kalendarza juliańskiego, czyli 4 stycznia 1602 roku nowego stylu. Por. P. Mnatsakanyan, *Kultura języka ormiańskiego*, s. 93 (Biblioteka klasztoru św. Jakuba w Jerozolimie, sygn. 850).

²¹ W kopiowanych przez siebie rękopisach Symeon nazywał się także „tiracu”, co oznacza: młodszy diakon (diak) posługujący przy liturgii; także „skryba”, a więc był to jakby synonim *dypira*.

²² Przetłumaczył w 1614 roku *Historia septem sapientum*. Ն. Ակինյան [N. Akinian], *Պատմություն եղբն իմաստասիրաց հայ գրականության մէջ* [*Historia siedmiu mędrców w ormiańskiej literaturze*], HA, տպւ-հոկ [wrzesień-październik] 1921, s. 472-485.

²³ Ն. Ակինյան [N. Akinian], *Յսկոք Թոհապոյնցոյ Ողբ ի վերայ երկրին Օրախաց* [*Lament nad Ormianami w kraju Wołochów Hagopa Tochtecego*], HA, մայիս-հունիս [maj-czerwiec] 1932, s. 337-348.

(*Kanonagirk*), zrymował też cały Psalterz²⁴. To zapewne on zaszczerpił u Symeona zamiłowanie do gatunku poetyckiego, który możemy nazwać trenem²⁵.

W 1603 roku księdz Jakuba odwiedził jego rodak z Tokatu – biskup Ghazar (Łazarz), syn Mangusza. Po ucieczce z rodzinnego miasta przebywał najpierw w Jazłowcu, gdzie był nauczycielem. Jednak już 14 marca 1603 roku był w Zamościu, bo tego dnia spisał tam kolofon do skopiowanego i ozdobionego przez siebie ewangeliarza. Także on był poetą, autorem poematów: *Pochwała miasta Tokatu*, *Lament nad rzezią w Tokacie* i *Lament nad głodem w Tokacie*²⁶. Odbył też pielgrzymkę do Jerozolimy. Po opuszczeniu Zamościa Ghazar wspominał z wdzięcznością księdz Jakuba oraz jego żonę Jaguth za hojne ugoszczenie w ich domu²⁷. Od 1603 roku ksiądz Jakub zajmował się w Zamościu kopiowaniem lekcjonarza (*czaszoca*) i martyrologium (*hajsmaurka*), ponieważ ich starsze egzemplarze spaliły się od świeczki, nieroztropnie pozostawionej w kościele po uroczystości św. Szczepana²⁸. Jeszcze w tym samym roku w Zamościu skopiował *Komentarz do Pięcioksięgu* Efrema Syryjczyka²⁹. Symeon mógł się wiele od niego nauczyć.

Symeon we Lwowie

W 1605 roku zmarł ojciec Symeona – Mardyros. Ponieważ dwie starsze siostry Symeona były już zamężne, a on sam miał 21 lat, nic go nie trzymało w Zamościu. Według prawa ormiańskiego młodzieniec w 20. roku życia był już na tyle samodzielny, że mógł wybrać, co chce robić w życiu. Jednak święcenia kapłańskie, do których Symeon prawdopodobnie aspirował, można było przy-

²⁴ BN w Warszawie, rkps 12 679 I; BMW, sygn. 304.

²⁵ Przypuszczenie, że Jakub z Tokatu był nauczycielem Symeona, wysunął już N. Akinian (*Յակոբ Երէկ Թոհայեղի (1573-1680)* [*Jakub, ksiądz z Tokatu, 1573-1680*], HA 21, 1921, s. 273-285, 374-385, 472-485, a w ślad za nim G.A. Bournoutian (*The Travel Accounts of Simeon of Poland*, Costa Mesa 2007, s. 3).

²⁶ P. Mnatsakanyan, *Kultura języka ormiańskiego*, s. 97.

²⁷ Biblioteka Uniwersytetu Lwowskiego, rkps 48. Por. P. Mnatsakanyan, *Kultura języka ormiańskiego*, s. 97-98.

²⁸ P. Mnatsakanyan, *Kultura języka ormiańskiego*, s. 93 (National-Bibliothek, Wien, sygn. 16, 17).

²⁹ *Ibidem*. *Ցուցակ հայերէն ձեռագրաց Չմմառի վսմբի Մատենադարանին* [*Katalog rękopisów ormiańskich biblioteki klasztoru Bzommar*], կազմեց Մեսրոպ վ. Քէշիշեան [red. Mesrop wardapet Kesziszian], Վիեննա [Wiedeń] 1964, sygn. 437.

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne

Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie

Przyczynek do historii Polski. Wyjątki z roczników i przypisów dołączonych do dziełka *Opis podróży Ormianina Symeona z Polski po południowej Europie i Azji Mniejszej, Armenii, Palestynie i Egipcie*; spuścizna Mariana Lewickiego, K III-7/3

Biblioteka Kongregacji Mechitarystów (Wenecja, Włochy)

Rkps 1355/282

Biblioteka Kongregacji Mechitarystów (Wiedeń, Austria)

Rkps 96, 304, 437, 441, 1259

Biblioteka Narodowa (Warszawa, Polska)

Rkps 12671 I, 12679 I

[Centralnyj] Центральний державний історичний архів України we Lwowie

[Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie]

f. 52, op. 2, od.zb. 525

f. 52, op. 3, od.zb. 540

f. 475, op. 1, od.zb. 907

Matenadaran (Erywań, Armenia)

Rkps 100, 466, 1004, 2281, 3303, 3488, 4678, 6986, 7100, 10050

[Naukowa] Наукова бібліотека Львівського національного університету імені Івана Франка [Naukowa Biblioteka Narodowego Uniwersytetu Lwowskiego im. Iwana Franki]

Rkps 48

Źródła drukowane

- Agathangelos' History of the Armenians*, tłum. i red. R.W. Thomson, Albany 1976
- [Akinian N.] Ակինեան Ն., *Յսկոյր Թոխաթեցոյ Ողբ ի վերայ երկրին Օրախսս* [*Lament nad Ormianami w kraju Wołochów Hakoba Tochtecego*], HA, մայիս-հունիս [maj-czerwiec] 1932
- Album civium Leopoliensium. Rejestrzy przyjąć do prawa miejskiego we Lwowie 1388-1783*, t. I, red. A. Janeczek, Poznań–Warszawa 2005
- [Aliszan G.] Ալիշան Դ., *Կամենից. Տարեգիրք հայոց Լեհաստանի և Ռումինիոյ համաստեղայ յանդուածովք* [*Kamieniec. Kronika Ormian w Polsce i w Rumunii wraz z wiarygodnymi aneksami*], Վենետիկ [Wenecja] 1896
- Arakel z Tebryzu, *Księga dziejów*, tłum. W. Dąbrowski, A. Mandalian, wstęp W. Hensel, Warszawa 1981
- Archiwum Jana Zamoyskiego kanclerza i hetmana wielkiego koronnego*, t. IV, red. K. Lepszy, Kraków 1948
- [Armenski] *Арменски пътеписи за Балканите* [Ormiańskie relacje z podróży po Bałkanach], съставителство, подбор, коментар и превод от староарменски Агоп Орманджиян [wybór, tłum. i red. Agop Ormandżijan], София [Sofia] 1984, s. 13-42
- [Aszcharagrutiwn] *Աշխարհագրութիւն չորից մասանց աշխարհի: Ասիոյ, Եւրոպիոյ, Ափրիկոյ եւ Ամերիկոյ* [*Geografia czterech stron świata: Azji, Europy, Afryki i Ameryki*], աշխատասիրութեամբ Ստեպաննոսի Գիւլէր Ադոնց, [Ղուկաս Վոյպի Ինճիճեան] [staraniem Giwera Adonca; Ghukasa wardapeta Incicziana], Վենետիկ [Wenecja] 1804
- Die Aufzeichnungen des Dominikaners Martin Gruneweg (1562 – ca. 1618) über seine Familie in Danzig, seine Handelsreisen in Osteuropa und sein Klosterleben in Polen*, t. II, red. A. Bues, Wiesbaden 2008
- [Balczjan A.] Պալմեան Ա., *Պատմութիւն կաթողիկէ վարդապետութեան ի Հայս եւ միոյթեան օղու* [*Historia doktryny katolickiej Ormian i ich Unii*], Վիեննա [Wiedeń] 1878
- Bryun C. de, *Voyage au Levant*, Delft 1700
- Chlebowski W., *Lament żaloszny na pożar sławnego miasta Jarosławia*, Kraków 1625
- [Cucak] *Տուցակ հայերէն ձեռագրաց Լիովի համալսարանի Մատենադարանի, արքեպիսկոպոսարանի եւ Կոստանիստնուլի* [*Katalog rękopisów ormiańskich biblioteki Uniwersytetu Lwowskiego, arcybiskupstwa i Stanisławowa*], կազմեց Հ. Ներսէս վ. Ակինեան [wyd. Nerses wardapet Akinian], Վիեննա [Wiedeń] 1961
- [Cucak] *Տուցակ հայերէն ձեռագրաց համալսարանի Մատենադարանին ի Լիով* [*Katalog rękopisów ormiańskich biblioteki uniwersyteckiej we Lwowie*], HA 51, 1937, kol. 146-148
- [Cucak] *Տուցակ ձեռագրաց Նոր-Ջուղայի Ս. Ամենափրկչեան վանաց թանգարանի* [*Katalog rękopisów w muzeum klasztoru Zbawiciela w Nowej Dźulfie*], հասոյր

Streszczenie

Symeon Mardyrosowicz Lehacy był jednym z wybitniejszych przedstawicieli elity intelektualnej polskich Ormian XVII wieku. Był klerykiem, kopistą, pisarzem i podróżnikiem. Zwiedził wiele krajów i pozostawił po sobie cenne *Zapiski podrózne*. Z tych względów często nazywany jest w historiografii „ormiańskim Marco Polo”. Pisał dużo – zazwyczaj dla zarobku – jako kopista. Jednak dzięki notatkom z podróży i kolofonom zamieszczanym w przepisywanych przez siebie dziełach pozostawił dla potomnych wiele cennych informacji z historii swojej epoki. Dzieła Symeona są wartościowe z wielu powodów. Historyka zainteresuje wartość historyczna jego dzieła, filologa – walory językowe, etnografa – zwyczaje i obyczaje różnych ludów i narodów, historyka sztuki – opis budowli sakralnych i budynków użyteczności publicznej. Dzieła tego twórcy są zatem ważnym źródłem informacji do badań historycznych, etnograficznych, religioznawczych, literackich i architektonicznych.

Symeon Lehacy (tj. z Polski) urodził się w 1584 roku w Zamościu. Pochodził z rodziny ormiańskiej przybyłej z Kaffy (dziś Teodozja) na Krymie na zaproszenie kanclerza wielkiego koronnego Jana Zamoyskiego. Ucząc się u uczonych duchownych w Zamościu i Lwowie, Symeon dużo czytał. W tym czasie pragnął już podróżować i poznawać nieznane kraje, w tym odbyć pielgrzymkę do Jerozolimy i innych świętych miejsc. Plany te zrealizował. Podstawowego materiału biograficznego dostarcza jego główne dzieło – *Zapiski podrózne*. Zawarł w nim swoją autobiografię i cenne informacje na temat krajów, które zwiedził. Warto podkreślić fakt, że autor w sposób szczególny interesował się Ormianami i szczegółowo opisywał ich życie. Zazwyczaj podawał konkretną liczbę ormiańskich domów we wszystkich miejscach, gdzie był. Symeon pragnął przysporzyć rozrywki czytelnikom zainteresowanym odległymi krajami. Jednak podstawowym jego celem było dostarczenie informacji tym, którzy, tak jak on, będą podróżować po świecie. Zamierzał stworzyć poradnik

dla ormiańskich pielgrzymów po miejscach świętych. Jest to jedno z nielicznych dzieł w serii literatury pielgrzymkowej napisanych z perspektywy człowieka Wschodu.

Podróż swą rozpoczął 25 lutego 1608 roku w wieku 24 lat, wyjechawszy ze Lwowa w kierunku Konstantynopola. Jechał przez Mołdawię i kraje bałkańskie. Ponieważ nie zdążył na statek do Egiptu, pozostał dłużej w stolicy Imperium Osmańskiego, utrzymując się tam m.in. z przepisywania ksiąg religijnych. W latach 1609-1611 w charakterze sekretarza jednego z uczonych mnichów objechał skupiska ludności ormiańskiej rozrzucone wokół wybrzeży morza Marmara i Morza Egejskiego. W lipcu 1611 roku opuścił Konstantynopol i udał się w pielgrzymkę do Rzymu. Przy okazji zwiedził Split, Wenecję, Ankonę i Loreto. W Rzymie zamieszkał w ormiańskim hospicjum przy kościele św. Marii Egipcjanki. Zwiedził i opisał wszystkie ważniejsze tamtejsze miejsca pielgrzymkowe. Był na audiencji u papieża Pawła V, uczestniczył w uroczystej celebrze liturgii Bożego Narodzenia w bazylice św. Piotra, został też zaproszony na obiad w pałacu watykańskim. Po powrocie na Wschód objechał ormiańskie miejsca pielgrzymkowe w Azji Mniejszej. W 1616 roku wypłynął z Konstantynopola i przez Aleksandrię i Kair dotarł do Ziemi Świętej. Po opuszczeniu Jerozolimy przez Damaszek, Aleppo, Cezareę i Konstantynopol wrócił w 1618 do Lwowa.

Po dziesięciu latach pielgrzymki osiadł na stałe w Polsce i odtąd zajmował się głównie kopiowaniem rękopisów i pracą nauczycielską. Być może zaraz po powrocie nosił się z zamiarem opublikowania drukiem swych przysług. Zamiar nie doszedł do skutku ze względu na śmierć drukarza lwowskiego i upadek drukarni ormiańskiej w tym mieście. W 1620 roku ożenił się z Ormianką lwowską, Anastazją Kieworowiczówną, córką Iwaszka vel Jakuba Kieworowicza i Zofii z Serebkowiczów, po czym wyjechał do Zamościa. Ze względu na zatargi związane z podziałem spadku skonfliktował się z rodziną i miejscowymi notablami ormiańskimi. Z tego powodu nie miał szans na awans w hierarchii kościelnej. W 1623 roku, podczas zarazy dżumy we Lwowie, gościł u siebie wpływowych Ormian lwowskich. Dzięki ich pośrednictwu otrzymał posadę nauczyciela przy ormiańskiej szkole katedralnej we Lwowie. Do tego miasta przeniósł się z żoną na stałe jesienią 1624 roku, sprzedawszy dom w Zamościu. We Lwowie przydzielono mu mieszkanie w kamienicy przy katedrze ormiańskiej.

Symeon brał udział w burzliwych wydarzeniach związanych z wprowadzaniem unii Kościoła ormiańskiego z rzymskim. Znajdował się w szeregach opo-

zycji przeciw unickiemu arcybiskupowi Mikołajowi Torosowiczowi. Z tego powodu był prześladowany, a nawet raz aresztowany. Historię zmagañ gminy ormiańskiej z niechcianym arcybiskupem opisał w poemacie elegijnym pt. *Historia Nigola* (tj. Mikołaja Torosowicza, zob. Dodatek I). W 1635 roku przebywał jakiś czas w Bursie w Azji Mniejszej, po czym pod koniec roku powrócił do Lwowa. W 1636 roku przy katedrze ormiańskiej ukończył kopiowanie komentarza teologa Wartana do *Pięcioksięgu Mojżeszowego*. W kolofonie do tego rękopisu zamieścił kilka not historycznych o wojnie polsko-moskiewskiej z lat 1633-1634, konflikcie ze Szwecją, sytuacji politycznej w Rzeszy, Hiszpanii, Mołdawii, Wołoszczyźnie, wysiedleniu Ormian z Konstantynopola, a także o walkach turecko-perskich na terenie Armenii. Znaczną część tego kolofonu wypełnia jednak długi opis prześladowań Ormian lwowskich przez arcybiskupa Torosowicza w latach 1630-1635 (zob. Dodatek II). *Zapiski podrózne* z dołączonymi do nich różnymi uzupełnieniami ostatecznie zredagował około 1636 roku. Znalazły się tam jego szczątkowa autobiografia, a także m.in. opis pochodu sułtana Osmana na Polskę w 1621 roku czy kronika wydarzeń z lat 1623-1635. Małżeństwo Symeona było bezdzietne i nieudane. Konflikty z żoną były tak duże, że ta w 1637 roku opuściła męża i wniosła o rozwód. Czy do niego doszło, nie wiadomo. W 1639 roku zmarła, a Symeon oddał jej matce pozostałe po niej dobra. Jest to ostatnia informacja o nim. Zapewne wkrótce potem sam zmarł.

Dzieło Symeona jest przepełnione patriotyzmem ormiańskim i tęsknotą za wyzwoleniem Armenii, co nieco dziwi u Ormianina urodzonego tak daleko od historycznej ojczyzny. Jednocześnie widzimy u niego przejawy patriotyzmu polskiego, co z kolei wiąże się z długim zamieszkiwaniem w Polsce: w Zamościu i we Lwowie. Z tekstu dzieła wynika, że jego autor miał trudny i złożony charakter, co jednak sprawia, że jego punkt widzenia jest bardzo interesujący, a niekiedy wręcz intrygujący i zaskakujący.

Symeon znał dobrze klasyczny język ormiański (grabar), ormiański pospólity (aszcharabar), polski, ruski, tatarski (dialekt turecko-kipczacki), a także osmański. Pisał dość „zepsutym” językiem staroormiańskim z licznymi zapożyczeniami słów tureckich, kipczackich, polskich i ruskich. Ormianie we Lwowie – jak sam o tym wspomina – nie mówili w jego czasach po ormiańsku, ale po kipczacku i po polsku. Język literacki (grabar) nie był znany nawet większości duchownych we Lwowie. Stąd jego dzieło było przeznaczone dla elity intelektualnej, głównie mnichów, pragnących odbyć pielgrzymki do miejsc

świętych. Dzieło Symeona nie wywarło jednak żadnego wpływu na współczesnych, gdyż do XX wieku pozostawało w jednym tylko rękopisie. Być może z jednym wyjątkiem. Symeon, ucząc w szkole przy katedrze, przeszczepił na grunt lwowski mit pochodzenia Ormian polskich z miasta Ani (stolicy Królestwa Armenii Bagratydów), wcześniej nieobecny w ich tradycji.

O istnieniu w rękopisie dzieła Symeona wspomniał po raz pierwszy uczony dominikanin ormiańskiego pochodzenia, ojciec Sadok Barącz w 1869 roku. W 1927 roku przeglądnął go pobieżnie francuski orientalista Frédéric Macler, który odnotował, że jest to: „texte qui semble être un récit de voyage”. *Zapiski podrózne* odkrył dla nauki uczony mechitarysta wiedeński ojciec Nerses Akinian w Bibliotece Uniwersytetu Lwowskiego im. Jana Kazimierza. Po przepisaniu rękopisu wypożyczonego mu do Wiednia publikował go partiami w naukowym czasopiśmie mechitarystów wiedeńskich „Handes Amso-rya” w latach 1932-1935. Osobną książkę, którą zatytułował *Zapiski podrózne* (*Ughegrutiwn*), wydał w 1936 roku. Wszystkie przekłady na języki nowożytnie dokonywane były z tej edycji.

Rękopis po wojnie uchodził za zaginiony. Jednakże dziś wiemy, że Niemcy wywieźli go ze Lwowa w 1944 roku na Śląsk, gdzie rok później został znaleziony przez ekspedycję bibliotekarzy polskich. Zaraz potem trafił do zbiorów Biblioteki Narodowej w Warszawie (sygn. 12673 I). Od niedawna został udostępniony w postaci cyfrowej (<https://polona.pl/item/notatki-pod-rozne,MTMzMDYzNTM/0/#item>).

Obecnie dysponujemy kilkoma przekładami, m.in. na język rosyjski, angielski, czeski i nowoormiański. Zadziwia fakt, że do tej pory *Zapiski podrózne* nigdy w całości nie były tłumaczone na język polski (jedynie niektóre fragmenty zostały przełożone przez Zbigniewa Kościowa z edycji rosyjskiej). Celem niniejszego opracowania było przede wszystkim wydobyć postaci autora z zapomnienia, podkreślenie historycznej wartości jego dzieła (w części wstępnej) oraz krytyczne tłumaczenie go w całości na język polski. Do polskiej edycji dodane zostały dwa źródła autorstwa Symeona: *Historia Nigola* i kolofon z 1636 roku opisujący głównie zmagania gminy lwowskiej z unickim arcybiskupem Mikołajem Torosowiczem. Mamy nadzieję, że niniejsza praca odkryje przed polskim czytelnikiem walory i piękno relacji z wędrówek i pielgrzymek odbytych przez Ormianina z Polski w pierwszej połowie XVII wieku.

Simeon Lehatsi

Travel Notes

Summary

Simeon Mardirosowicz Lehatsi (Armenian: Միսննու Լեհացի) was one of the most prominent representatives of the intellectual elite of Polish Armenians in the 17th century. He was a clerk, copyist, writer and traveler who visited many countries and left valuable travel notes, due to which in historiography he is often referred to as “the Armenian Marco Polo”. He wrote a lot, mostly as a copyist to earn money, but thanks to his travel notes and colophons of the manuscripts he copied, we have a lot of precious historical data about the people of his time. Simeon’s works are valuable in many respects and constitute an important source of information for historical, religious, linguistic, ethnographic, literary and architectural studies.

Simeon Lehatsi (i.e., ‘from Poland’) was born in 1584 in Zamość. He came from an Armenian family who emigrated to Zamość from Kaffa (today Feodosia) in the Crimea at the invitation of the Great Chancellor of the Crown, Jan Zamoyski. As a student of clerical scholars in Zamość and Lwów (today Lviv), Simeon read widely. At that time, he was already dreaming of travelling and exploring unknown countries, as well as making a pilgrimage to Jerusalem and other holy places. Over years, he made his plans come true. We learn about the biographical facts of Simeon from his main work: *Travel Notes*. In his *Notes*, he included his autobiography and valuable information about the countries he visited. It is worth to mention that the author was particularly interested in Armenians, describing their lives in detail and giving the specific number of Armenian houses in all places he visited. Simeon’s aim was to entertain readers who were interested in distant lands. However, his primary goal was to provide information to those who, like him, wanted to travel the

world. He intended to create a guide to the holy places for Armenian pilgrims. It is one of the rare works in the genre of pilgrimage literature written from the perspective of an Easterner.

He began his journey on February 25, 1608 at the age of 24, leaving Lwów in the direction of Constantinople. He traveled through Moldova and the Balkan countries. As he did not make it to the ship sailing to Egypt, he stayed longer in the capital of the Ottoman Empire, earning his living mainly by copying religious books. In 1609-1611, as the secretary of one of the learned monks, he visited the centers of Armenian communities scattered around the shores of the Sea of Marmara and the Aegean Sea. In July 1611, he left Constantinople on a pilgrimage to Rome. On the way, he visited Split, Venice, Ancona and Loreto. In Rome, he stayed in an Armenian hospice at the Church of St. Mary of the Egyptians. He visited and described all the most important local pilgrimage sites. He was in audience with Pope Paul V, participated in the solemn celebration of the Christmas liturgy in St. Peter's basilica, and attended a dinner at the Vatican Palace.

After returning to the East, he visited Armenian pilgrimage sites in Asia Minor. In 1616, Simeon left Constantinople and reached the Holy Land through Alexandria and Cairo. After leaving Jerusalem through Damascus, Aleppo, Caesarea and Constantinople, he returned to Lwów in 1618.

After ten years of pilgrimage, Simeon settled in Poland and from then onwards he was busy mainly copying manuscripts and teaching. It is very likely that his plan was to publish his adventures right after his return, but due to the death of the Lwów printer and the collapse of the Armenian printing house in the city, his intention did not materialize. In 1620, he married an Armenian woman from Lwów, Anastasia née Kieworowicz, daughter of Jacek or Jakub Kieworowicz and Sophie (Zofia, Hoska) née Serebkowicz, and afterwards left for Zamość. Due to the disputes related to the division of the inheritance, he got conflicted with his family and local Armenian notables and as a result he had no chance of advancement in the church hierarchy.

In 1623, during the plague in Lwów, he hosted influential Lwów Armenians. Thanks to their mediation, he obtained a teaching position at the Armenian cathedral school in Lwów. He and his wife moved there permanently in the autumn of 1624, after selling their house in Zamość. In Lwów, he was given an apartment in a tenement house next to the Armenian cathedral.

Simeon took part in the turbulent events concerning the union of the Armenian church with Rome. He was in the ranks of the opposition against the Uniate archbishop Nicolas Torosowicz, which got him persecuted and even arrested. He described the history of the struggle of the Armenian community with the unwanted archbishop in an elegiac poem *The History of Nigol* (i.e. Nicolas Torosowicz, see Appendix I).

In 1635, he stayed in Bursa in Asia Minor for some time, and then returned to Lwów at the end of the year. In 1636, at the Armenian cathedral, he finished copying Vardan Areveltsi commentary on the Pentateuch. In the colophon to this manuscript, he included several historical notes about the Polish-Moscow war of 1633-1634, the conflict with Sweden, the political situation in the Reich, Spain, Moldavia, Wallachia, the expulsion of the Armenians from Constantinople, as well as the Turkish-Persian hostilities in Armenia. A significant part of this colophon, however, is devoted to a long description of the persecution of Lwów Armenians by Archbishop Torosovich in 1630-1635 (see Appendix II).

Around 1636, he finally edited his travel notes, making various additions. It contained his concise autobiography, as well as the description of Sultan Osman's march to Poland in 1621, and a chronicle of events from 1623-1635.

Simeon had no children and his marriage was not a happy one. There were constant fights between the couple and in 1637 his wife left him, filing for divorce. It is unknown whether the actual divorce was granted or not. In 1639, she died, and Simeon returned her remaining property to her mother. This is the last piece of information about him. He probably died soon afterwards.

Simeon's work is full of the sense of Armenian patriotism and the longing for the liberation of Armenia, which seems surprising for an Armenian born so far from his historical homeland. At the same time, we see manifestations of Polish patriotism in his works, which is the result of his long residence in Poland: in Zamość and Lwów. His text shows that he had a difficult and complex character, which, in its turn, makes his perspective very interesting, at times even intriguing and surprising.

Simeon knew the classical Armenian (Grabar), Common Armenian (Ashkharabar), Polish, Ruthenian, Tatar (Turkish-Kipchak dialect) and Ottoman languages well. He wrote in a "mixed" Old Armenian language, throwing in a lot of Turkish, Kipchak, Polish and Ruthenian words. Armenians in Lwów, as he mentions himself, did not speak Armenian in his time; instead they spoke Kipchak and Polish. The literary language (Grabar) was unknown even to the

majority of the clergy in Lwów. Hence, his work was intended for the intellectual elite, mainly monks, who wished to make pilgrimages to holy places. The work of Simeon, however, had no influence on his contemporaries, as it only remained in one manuscript until the twentieth century. But there was an exception: while teaching at the cathedral school, Simeon transplanted into Lwów the myth of the origin of Polish Armenians from the city of Ani (the capital of the Bagratid Kingdom of Armenia), which was previously absent in their tradition.

The manuscript of *Travel Notes* was first mentioned by a Dominican scholar of Armenian origin, Father Sadok Barącz, in 1869. In 1927, a French orientalist, Frédéric Macler, had described it as a “*texte qui semble être un récit de voyage*.” *Travel Notes* was first discovered for scholars by the Viennese Mekhitarist scholar, Father Nerses Akinian in the Library of the John Casimir University of Lwów. After rewriting the manuscript (loaned to him to Vienna), he published it in subsequent parts in the scholarly journal of the Vienna Mekhitarists *Handes Amsorya* in 1932-35. In 1936, he published a separate book entitled *Travel Notes* (Ուղևորություն). All translations into modern languages were made from this edition.

After World War II, the manuscript was considered lost. However, it is known today that the Germans took it from Lwów in 1944 to Silesia, where a year later it was found by an expedition of Polish librarians. Right after it, Simeon's work was sent to the National Library in Warsaw (reference number 12673 I). The digital version of *Travel Notes* has been made available recently by the National Library in Warsaw (<https://polona.pl/item/notatki-podrozne,MTMzMDYzNTM/0/#item>).

Currently, there are several translations of the *Notes*, including into Russian, English, Czech, New Armenian and other languages. The interesting fact is that *Travel Notes* has never been fully translated into Polish (only some fragments were translated by Zbigniew Kościów from the Russian edition). The purpose of this work has been to bring to light this incredibly interesting author, emphasize the historical value of his work (in the introductory part), and to translate the entire text into Polish. Two sources (by Simeon) have been added to the Polish edition: *History of Nigol* and a colophon from 1636, describing mainly the conflicts of the Lwów community with the Uniate archbishop Nicolas Torosovich. We hope that this book will reveal to the Polish reader

SUMMARY

the values and beauty of the accounts of journeys and pilgrimages made by an Armenian from Poland in the first half of the 17th century.

Keywords: Simeon Lehatsi, Polish Armenians, Armenian Church, Nicolas Torosowicz, pilgrimages, journey to Orient, 17th century, Ottoman Empire, Zamość, Lviv, Constantinople, Venice, Rome, Florence, Mush, Alexandria, Cairo, Jerusalem, Nazareth, Damascus, Aleppo, Ankara

**Pomniki
dziejowe
Ormian
polskich**

4

FUNDACJA
KULTURY
I DZIEDZICTWA
ORMIAN POLSKICH

<https://akademicka.pl/>

ISBN 978-83-953439-3-3

9 788395 343933

NARODOWY PROGRAM
ROZWOJU HUMANISTYKI